

Dr. Köteles István

egyetemi tanársegéd

SE Gyógyszerésztudományi Kar

A nitrogéncsoport elemei és vegyületeik

Általános jellemzés

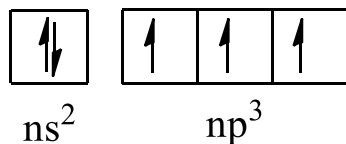
V. főcsoport elemei:

nitrogén – N: N_2 (molekularács)

foszfor – P: P_4 (molekularács), *polimer* (atomrács)

(arzén - As, antimon - Sb, bizmut - Bi)

Vegyértékhéjuk:

Elektronegativitás:

N > **P**, nemfémes elemek

(As, Sb, Bi: nemfémes és fémes módosulatok)

Olvadás és forráspont:

atomrács > molekularács

Oxidációs számok:

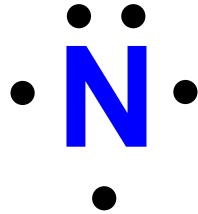
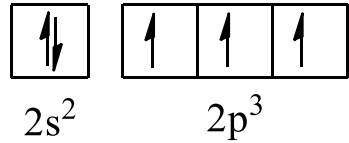
N: -3, 0, +1, +2, +3, +4, +5

P: -3, 0, +5

Nitrogén

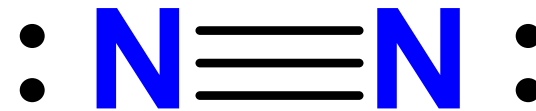
Anyagszerkezet

Vegyértékhéj és atomos nitrogén:

Molekuláris nitrogén:

- Apoláris, alig polarizálható
- 3 kovalens kötés: 1 σ , 2 π
- Kicsi kötéshossz $\rightarrow$ nagy kötési energia

Nitrogén

Fizikai tulajdonságai

Halmazállapot: gáz (25 °C, standard nyomás)

Szín: színtelen

Szag: szagtalan

Sűrűség: levegőnél kisebb

Vízben való oldódás: kismértékben (oxigénnél is rosszabbul)

- Nehezen cseppfolyósítható
- Szilárd állapotban molekulárcsos (gyenge diszp. kh.)

Nitrogén

Kémiai tulajdonságai

Reakciókészség:

- Közöséges körülmények között nem reakcióképes
- Az égést nem táplálja
- Hidrogénnel katalizátor jelenlétében reagál (ld. ammónia)
- Oxigénnel csak magas hőmérsékleten egyesül (ld. oxidok)
- (Az atomos nitrogén nagy reakciókészséggel rendelkezik.)

Nitrogén

Előfordulása

Elemi állapotban: levegő 78 V/V%

Vegyületeiben:

- Fehérjék, aminosavak (ld. Szerves kémia)
- Ammónia, ammóniumsók
- Nitritek, nitrátok és származékaik

Felhasználás:

- Hűtés (cseppfolyós nitrogén, levegőből)
- Ammóniagyártás, salétromsav, műtrágyák, robbanóanyagok

Egészségügyi kockázat:

- Nagyobb nyomáson a vérben és testnedvekben jobban oldódik -> nyomás megszűnésekor buborékok alakulhatnak ki -> halálos kimenetelű lehet (embólia) = keszonbetegség

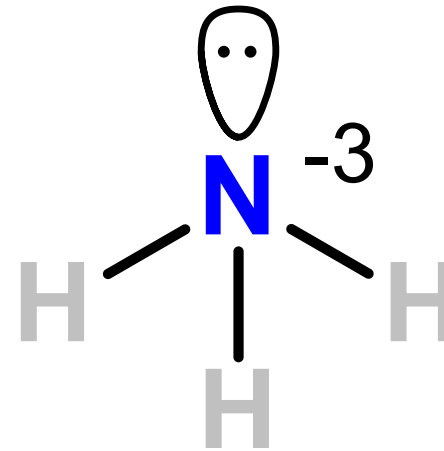
Ammónia

Anyagszerkezet

Vegyület típusa: molekulavegyület

Szerkezet: háromszög alapú piramis

Polaritás: erősen poláris

Ammónia

Fizikai tulajdonságai

Halmazállapot: gáz (25 °C, standard nyomás)

Szín: színtelen

Szag: szúrós szagú

Sűrűség: levegőnél kisebb

- Könnyen cseppfolyósítható (nagy polaritás miatt)
- Szilárd állapotban molekulárcsós (erős H-hidak)

Ammónia

Kémiai tulajdonságai I.

Vízben való oldódás: H-hidak és polaritás miatt kitűnő gyenge bázis $\text{NH}_3 + \text{H}_2\text{O} \rightleftharpoons \text{NH}_4^+ + \text{OH}^-$ lúgos kémhatás

↑
↑
egyensúlyi folyamat tetraédres szerkezet
hevítéssel kiűzhető

Reakciója savakkal:

közvetlenül ammóniumsókat képeznek

$\text{NH}_3 + \text{HA} \longrightarrow \text{NH}_4\text{A}$ ionrácsos vegyületek

Szalmiáksó: NH_4Cl

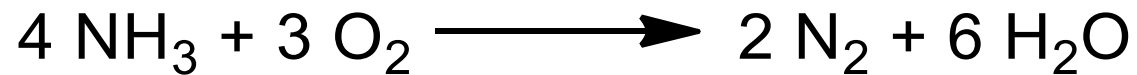
Pétisó: NH_4NO_3 és CaCO_3 keveréke

Ammónia

Kémiai tulajdonságai II.

Égése:

- Levegőn nem gyújtható meg
- 16-25%-os gázelegy robbanékony
- Tiszta levegőben elég:

Komplekxképzés:

A nehézfémionok koordinatív kötést alakítanak ki az ammónia molekulák nemkötő elektronpárjaival (Lewis-féle sav-bázis elmélet)

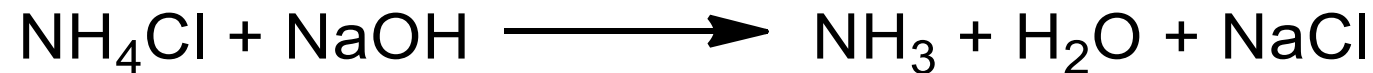
Ammónia

Előfordulása

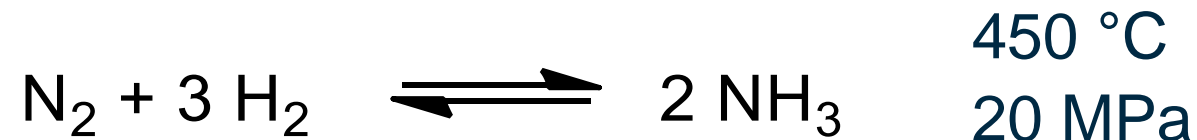
A természetben a nitrogéntartalmú szerves vegyületek bomlásakor keletkezik

Előállítása:

Laboratóriumban: ammóniaoldat hevítésével vagy ammóniumsókból erősebb lúggal

Iparban: alkotóelemeiből, katalizátor jelenlétében

Felhasználás:

NH_3	Ammóniumsók
Hűtés (cseppfolyós ammónia, hűtőszekrények)	Pétisó (NH_4NO_3 , CaCO_3): műtrágya
Háztartásban szalmiákszeszként folttisztításra	Szalalkáli ($(\text{NH}_4)_2\text{CO}_3$): sütőpor
Gyógyszeripar, műtrágyák, robbanóanyagok	$(\text{NH}_4)_2\text{CO}_3 \text{ (sz)} \xrightarrow{\Delta} 2 \text{NH}_3 \text{ (g)} + \text{CO}_2 \text{ (g)} + \text{H}_2\text{O} \text{ (g)}$

A nitrogén oxidjai

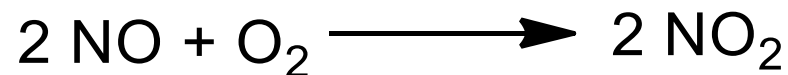
Képlet	N_2O	NO	NO_2	N_2O_4
Név	Dinitrogén-monoxid (kéjgáz)	Nitrogén-monoxid	Nitrogén-dioxid	Dinitrogén-tetroxid
Szerkezet				
Halmazállapot	Gáz	Gáz	Gáz	Folyadék (fp. 21 °C)
Szag	Édeskés	Szagtalan	Szúrós	Szagtalan
Szín	Színtelen	Színtelen	Vörösbarna	Színtelen
N-atom ox. száma	0, +2	+2	+4	+4

A nitrogén oxidjai

Reakcióik

NO:

- A természetben villámláskor keletkezik, de a levegő oxigénjével azonnal tovább alakul NO₂-dá

- Laboratóriumban: 30%-os salétromsav + rézforgács

NO₂:

- Laboratóriumban: tömény salétromsav + rézforgács

- Vízzel való reakciója (diszproporció)

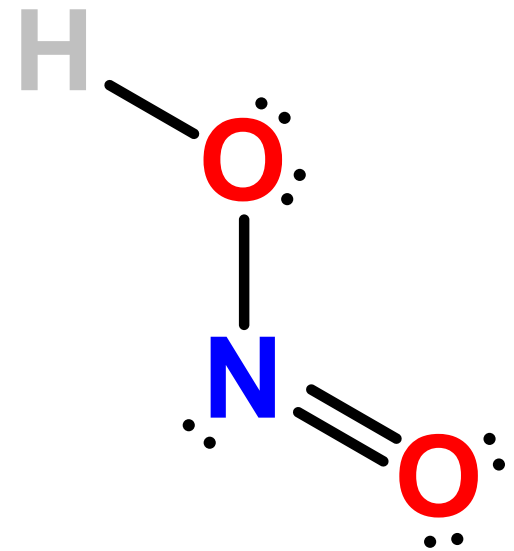
Salétromossav

Tulajdonságai:

- Kék színű
- Bomlékony: csak híg vizes oldatban létezik

- Oxidáció során HNO_3 keletkezik belőle
- Sói a nitritek: stabilabbak, jó a vízoldhatóságuk

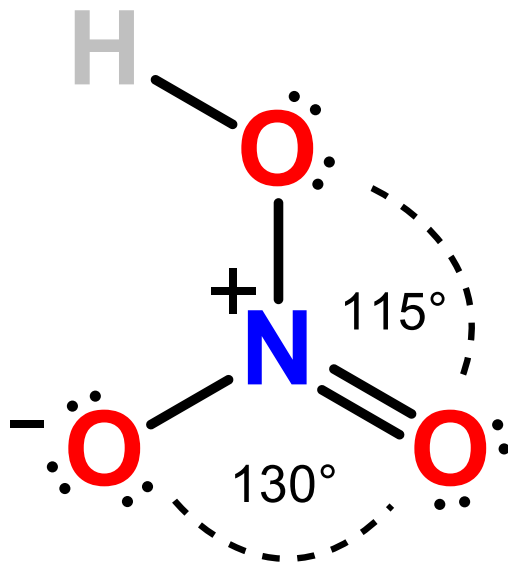
Salétromsav

Anyagszerkezet

Vegyület típusa: molekulavegyület

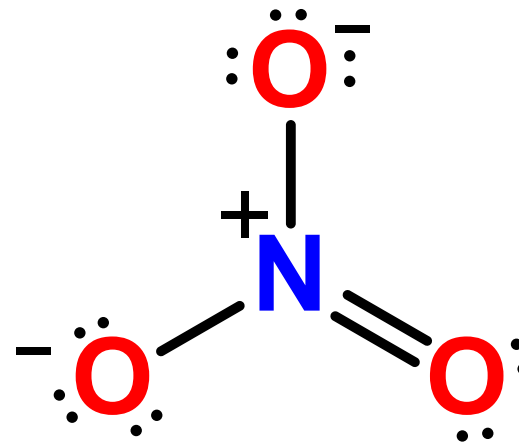
Szerkezet: O-N-O kötések nem azonosak, torzult háromszög

Polaritás: erősen poláris

Anionja: nitrát

Szerkezet: szabályos háromszög

Salétromsav

Fizikai tulajdonságai

Halmazállapot: folyadék

Szín: színtelen

Szag: gőzei miatt szúrós szagú (levegő vizével ködöt képez)

Sűrűség: nagy sűrűségű ($1,51 \text{ g/cm}^3$)

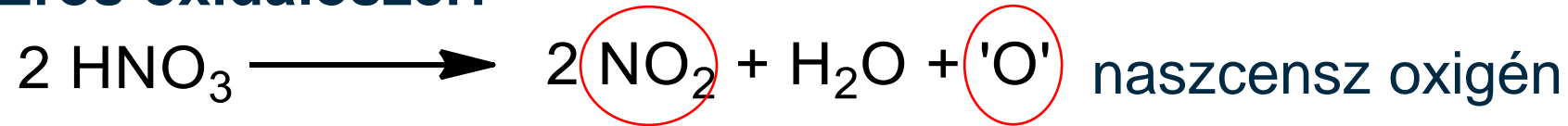
- Vízrel minden arányban elegyedik
- Nagymértékben disszociál: egyértékű, **erős** sav
- Fény hatására lassan bomlik: sötét üvegben kell tárolni
- Nehezen gyógyuló, fekélyes sebeket okoz

Salétromsav

Kémiai tulajdonságai I.

Erős oxidálószer:

Passziválás:

Egyes fémek felületét a tömény oldata passziválja (Al, Fe, Cr). Ezt követően híg savakban már nem oldhatók.

Fémek oldása:

- Oxidáció révén a legtöbbet fémet oldja. (Kivételek: Au, Pt, pár ritka nemesfém)
- A negatív standard potenciálú fémeket H₂ gáz fejlődése közben oldja.
- A pozitív fémek oldása közben NO (30 m/m%) vagy NO₂ (65 m/m%) keletkezik.
- cc. HNO₃: választóvíz, cc. HNO₃: cc. HCl 1:3 elegye: királyvíz

Salétromsav

Kémiai tulajdonságai II.

Erős sav:

Bázisokkal közömbösítési reakcióval reagál.

Szerves vegyületeket oxidálja, roncsolja, nitrálja. (Ld. Szerves kémia)

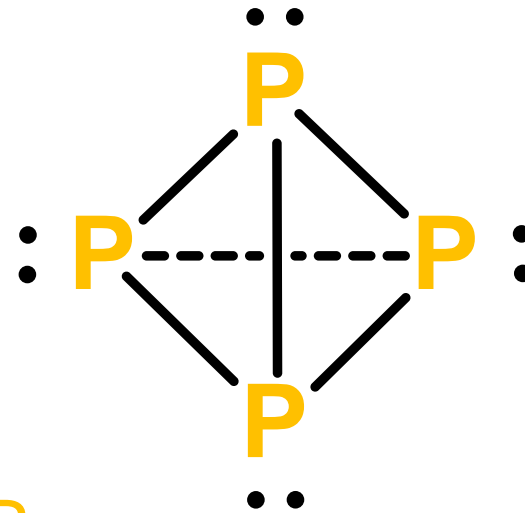
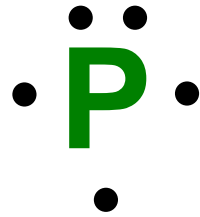
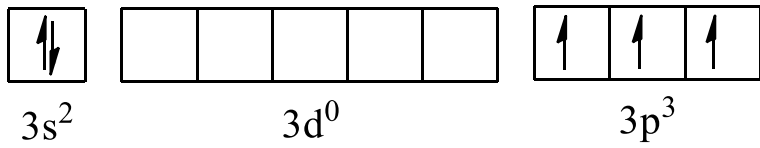
Sói:

- Színtelen, ionkristályos vegyületek
- Vízben szinte kivétel nélkül jól oldódnak (*blue baby syndrome*)
- Chilei salétrom: NaNO_3 , kerámia-, üveg-, gyufagyártás, tűzijátékok
- Kálisalétrom: KNO_3 , fekete lőpor egyik komponense, műtrágya, tartósítószer
- Pétisó: NH_4NO_3 , műtrágya
- Lápisz, pokolkő: AgNO_3 , fényképészet

Foszfor

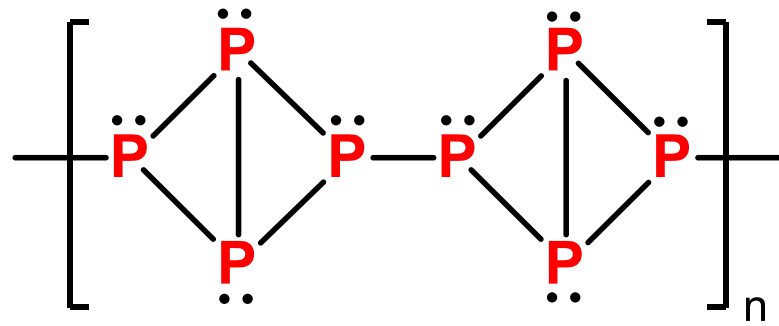
Anyagszerkezet

Vegyértékhéj és atomos foszfor:

Molekuláris foszfor:

- Nem képes π -kötés kialakítására
- Gőzei tetraéderes molekulákat alkotnak P_4
- Lehűtve nemfémes fehérfoszfor válik ki (molekularácsos)
- A fény és magas hőmérséklet hatására vörösfoszforrá alakul (láncszerű atomrács)

Foszfor

Fizikai tulajdonságai

	Fehér (sárga) foszfor	Vörösfoszfor
Halmazállapot	Szilárd, lágy (késsel vágható)	Szilárd
Szín	Fehér, sárga	Vörös, ibolya
Szag	Kellemetlen (szobahőn párolog)	Szagtalan
Olvadáspont	44,2 °C	589,5 °C
Oldhatóság	Vízben nem, zsírokban igen	Nincs oldószere
Rácstípus	Molekularács	Láncszerű atomrács
Élettani hatás	Erősen mérgező!!!	Nem mérgező

Foszfor

Kémiai tulajdonságai

Fehérfoszfor:

- Rendkívül gyúlékony: 60 °C (víz alatt, sötétben kell tárolni)
- Finom eloszlású porként szobahőn spontán gyullad
- Égés közben megolvad, fröccsen

Vörösfoszfor:

- Szerkezete miatt kevésbé reaktív

Égésük:

Foszfor

Előfordulása

Reakciókészsége miatt elemi állapotban nem, csak vegyületeiben fordul elő:

Foszfátként

- Vulkáni kőzetek
- Talaj
- Guanó
- Az élő szervezetet alkotó molekulák

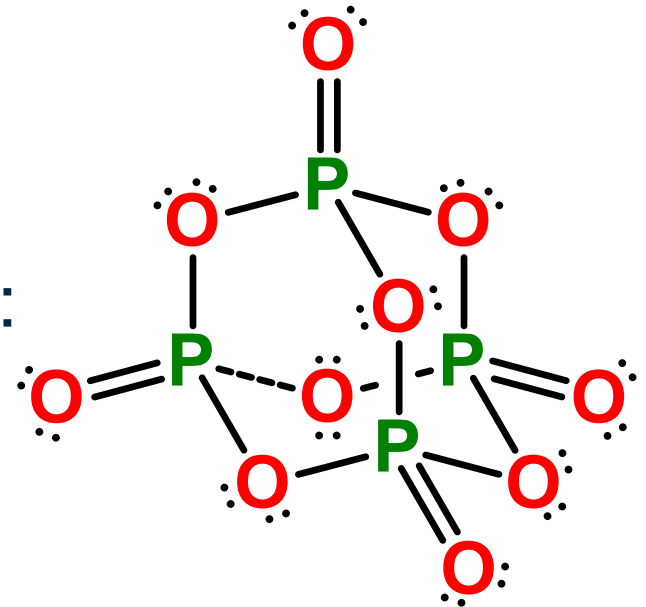
Felhasználás:

Legfontosabb ipari felhasználás a gyufagyártás (Irinnyi János)

A foszfor oxidjai

Többféle oxid képzésére hajlamos, legfontosabb a P_2O_5 (P_4O_{10}).

- Fehér pelyhes kristályos anyag
- Szublimál (250 °C)
- Erősen nedvszívó (higroszkópos)
- A levegő nedvességét megkötve elfolyósodik:

Foszforsav (orto)

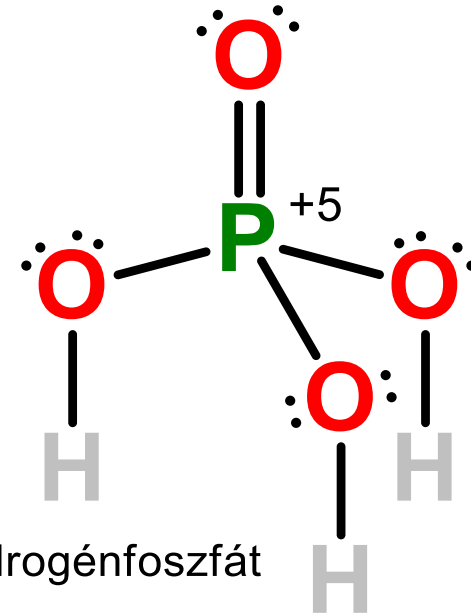
Halmazállapot: kristályos (25 °C, standard nyomás)

Szín: színtelen

Szag: szagtalan

Sűrűség: higroszkópos, vizet kötve szirupszerű, viszkózus

- Vízben kitűnően oldódik
- Középerős, háromértékű sav
- Szabályos és savanyúsók
- Híg vizes oldata üdítően savanyú
- Nem mérgező

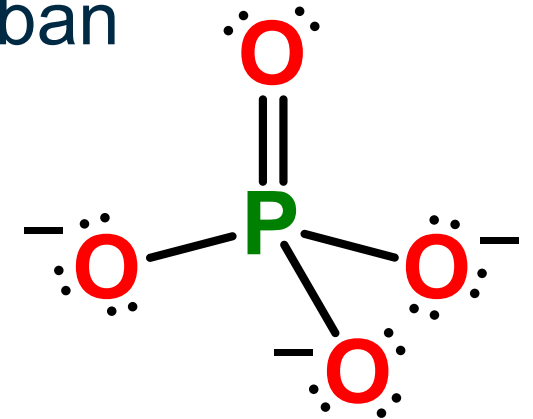
Foszfátok

Szabályos sók:

Az alkálifémsók vízoldhatók, a többi fémmel általában csapadékot képez.

Savanyú sók:

Fehér színű, vízben oldható ionvegyületek.

Trisó: Na_3PO_4 , vizes oldata lúgos, mosás, vízlágyítás (Ca^{2+} - és Mg^{2+} -ionokkal csapadékot képez, szűréssel eltávolítható)

Foszforit: $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$, vízben rosszul oldódik, foszfor, foszforsav és műtrágya előállításához

Köszönöm szépen a figyelmet!